

Letter to the Editor

ОТНОСНО ПОЧИТТА КЪМ МЪРТВИТЕ

Гая СИМЕОНОВА

Поводът за този спонтанен отклик е чутото и видяното в предаването „Вяра и общество” от 10 ноември 2018 г., което аз изгледах като повторение преди обед на 11 ноември (Св. Мина). Веднага искам да уточня, че няма да оборвам мнението на водещия и неговите гости, защото те наистина имат правото и свободата да изразят мислите си и отношението си към фактите по избрания от тях начин. Ползата от подобно общуване чрез ефира е в това, че те пораждат размисли. Които в случая са по повод на смъртта

Темата за мъртвите и начина ни на общуване с тях неизбежно се натрапва на мисълта, защото човекът е смъртен, защото всеки има близки в отвъдното и защото всеки жив също задължително ще се пресели там. Но преди това той не престава да общува със своите покойници, разбира се с различна степен на активност и според емоционалните си потребности. Тази страна на човешкото поведение намира израз в поредица обреди, свързани с погребението и помените, с грижите за

гроба и гробището. А самото поведение е обосновано чрез представи и вярвания, дълбоко вкоренени в традицията.

Едно от тези вярвания е, че в определени дни, наречени *задушници*, покойниците посещават Земята. В нашата традиция възприета и от Българската православна църква, задушниците са три – Задушница в събота преди Неделя Месопустна, Задушница в събота срещу Петдесетница и Задушница в събота преди Архангелов ден. В някои райони на страната се отбелязва като задушница и Лазаровден. Има и един период от Велики четвъртък до Св. Дух (денят след Петдесетница), който е известен като време на разпус, т.е. време, през което Господ разпуска душите и те се връщат на земята. И за да е съвсем пълна тази кратка справка за почитта към покойниците, трябва да споменем и денят, който нашият народ нарича Великден на мъртвите, известен още като Сувинден, Софинден, Света София – Премъдрост Божия. Той се отбелязва на деветия ден след Възкресение Христово (в понеделника след Светлата неделя). На всички тези дни почитта към покойниците се засвидетелства чрез посещение на гробовете, на които се палят свещи, преливат се, чете се молитва (от свещеник) или се произнасят молитвени слова от близките на покойника. Остава се и храна. С различна степен на активност традицията се спазва и до днес. Уверихме се в това чрез видео от Монтана, излъчено по няколко телевизионни канала.

Впрочем като новина без коментар видеото с нашествието на гладни хора в гробището беше излъчено още в деня на Архангелска задушница, когато го видях за пръв път. Новото в предаването, за което става дума в началото и което е повод за разнопосочни и нееднозначни размисли, е тълкуването му от църковно-богословска и научна гледна точка. А то, тълкуването, осъжда не нахлуващата в гробището тълпа, а църквата, която не развива мисионерска дейност сред нашествениците и

ги държи далеч от християнските ценности. Осъжда и миряните, които са се възмутили от гледката с поругаването на традицията.

В излъченото видео не видях възрастен, немощен и безпомощен човек. Всички бяха хора на работоспособна възраст и поотраснали деца. Оправданието на постъпката им беше, че са гладни. Питам се как може едни млади, здрави, трудовоактивни хора при наличието на криза за работна ръка (квалифицирана и неквалифицирана) в България да не си потърсят работа, чрез която да се изхранват. Не зная кой, кога и колко е гладувал през живота си, но аз съм гладувала през детството и ранната си младост, поради което се сдобих с постоянно неизлечимо главоболие. Гладът обаче не може да бъде причина за поведение, което нарушава обществения ред. А той се превърна в оправдание за всички битови престъпления – кражби, убийства, изнудвания. И като изход от подобни набези по гробищата на хора, самоопределящи се като гладни, се предлага промяна на традиционните нагласи – вместо да се оставя храна по гробовете, да им се раздава храна или пари. Не може ли да им се предложи работа?!

Преди Задушница гробовете трябва да се почистят, гробището да се приведе в приличен вид, а възрастните хора все по-трудно се справят с това свое също традиционно задължение. Мислите ли, че ако някой от тях се беше обърнал към „гладните” обиржии на гробове, би получил помощ дори и да предлага заплащане? От опит зная, че определени хора предпочитат просията и кражбата около свети за православния християнин места (църкви, манастири, гробища), пред възможността с труд да си изкарват прехраната.

Ще се върна на глада и храната по гробовете с въпроса: „Кой подава на Задушница?” Кой оставя храна на гробището или я подава лично на избрани от него близки, които ще споменат покойниците му, както впрочем става обикновено в наши дни на много места из страната? Грижата за паметта към покойниците е задължение на най-възрастните и

то предимно жени. Възрастната жена е тази, която пази и почита култа към мъртвите и която с примера си показва какво трябва да се наследи като поведение след нея. Какви са средствата на тези стари, болни и немощни възрастни жени в селата и градовете на България, които от оскъдните си пенсии отделят, за да купят и подадат храна на този ден? Те не са ли гладни? Те не отделят ли от залька си, за да спазят традицията, която гласи: „Така са правили предците ни”.

Относно традицията за „хранене на мъртвите” би трябвало да се каже, че сред нашия народ има съхранени традиционни представи и вярвания, че оня свят е огледален на тукашния, че там покойниците също се събират на трапези и за когото не се подава на земята, той стои встрани от небесната трапеза. В тази представа показателен е образът на трапезата. Тя е нещото, чрез което се осъществява не само връзката между живи и покойници, но и между самите покойници. Условието за това общуване е да ти подадат храна на Земята. Не съм срещала в изворите подробности за това, дали душите я изяждат или тя просто им осигурява достъп до трапезата за „общуване” със сътрапезниците.

Общуването с мъртвеца, бил той праотец-покровител на дома и домочадието или редови покойник, става чрез храна. На етнографите е известен обредът „стопанова гозба”, където благоволенieto на прародителя-покровител се измолва чрез молитва, произнесена върху храна и оставена на определено място в дома. При задушниците храната също е „обработена” по специален начин. Подавката има съвсем определен състав (или поне така е било, докато традицията е била ненакърнена от множеството съвременни научни или лични интерпретации), тя се прекадява, подготвя се и се поднася с мисълта за близките покойници, чиито имена се изричат молитвено, винаги е придружена със запалена свещ или със свещ, която се слага към храната.

Храната и в споменатия старозаветен и в християнския вариант на традицията е веществена метафора на енергия, която поддържа живота. В

това число и живота на душата, преселила се в отвъдното, чрез мисълта за нея. Каква е ролята на храната при „храненето на мъртвите“? При моите 40-годишни етнографски проучвания на традициите и тяхното възпроизвеждане в съвременността не сам попадала на „логичен“ отговор. Народът казва „Така са правили отците ни“ и споделяйки вярата в техния завет, продължава да го прави. Питам се дали е редно това да се окачествява като осъдително езическо невежество? Доскоро не се знаеше нищо за особените качества на обикновената вода, обработена с мисъл или с музика. Оказва се, че подобно въздействие променя структурата ѝ и я прави целебна. Много преди да се обнародват тези научни открития, народът ни знаеше както е това „мълчана“, „сурвакана“, „мъртвешка“ и прочие вода, как се добива, кога и за какво се използва.

Убедена съм, че и обредната храна чрез мисълта, молитвените думи, каденето и светлината на свещта преобразява структурата си и е материалният носител на мисълта за връзката ни с реалностите на отвъдното.

Не случайно според Светото писание самият Господ Иисус Христос приема и посочва храната (хлябът и виното) като средство за приобщаване към него.

Къде тука има конфликт между предания на канона православен християнин и мирянина-християнин, който използва храната, за да общува с близките си, които вече са при Бога? Аз не мисля, че при помените и задушниците „храненето на мъртвите“ е хранене в битовия смисъл на думата. Народът ни знае за потребностите на душата, която се „храни“ със светлина и с мисъл, изразена в молитва. Известно му е, че дори вампирът, който напуска гроба и се връща в него, няма нужда от човешка храна.

Оставянето на храна по гробовете на покойниците има смисъл, който все още остава неразгадан. Защото това, което съвременната етнографска наука може да даде като знание за традиционната почит към мъртвите, е *какво* се прави и *как* се прави. Много от традиционните вярвания и практики засега нямат отговор на въпроса *защо*. Кое не значи, че в бъдеще не би могъл да се намери. Народът ни е древен, българската традиционна култура, която не знам защо смущава съвременниците ни със „своя примитивизъм”, крие древни и неразгадани още гълбини, опазени в продължение на столетия. Като пример ще използвам отново гроба и храненето върху него. Известно е, че трапеза в раннохристиянско време е била слагана върху гробовете на мъчениците. Кога гробът на обикновения покойник се превръща в място, преобразено в трапеза на задушниците, не бих могла да кажа. Но тази наследена практика е била жива сред българите в края на деветнадесети век, а вероятно и в началото на двадесети век. Доказателство се открива в картината на Иван Мърквичка „Задушница”, известна в два варианта – от 1895 и 1899 г. Тя е изключително достоверна илюстрация на начина, по който гробовете на задушница са застигани като трапези и по тях се виждат запалени свещи и малко храна. Показателно е, че в композицията от образи на опечалени жени се откроява този на свещеника с молитвеник в ръка.

Струва ми се, че в наши дни малкото опазено и все още възпроизвеждано от народа ни наследство заслужава не порицание, а доверие и осмисляне. За мене е недопустимо някой да поругава българската традиция. Още повече, че тя е хилядолетна, мистична, необяснена, а от две хиляди години църквата я зачита. Защото нашите земи са покръстени още в апостолския век и корените на християнството, както и старозаветните предхристиянски корени са просъществували като съвместими.

Иван Мътквичка – Задушница (1899 г.)¹⁾

Тези, които са оставили храната пред кръстовете и паметните плочи, колкото й да изглеждат на някого суеверни и наивни, знаят, че мъртвият няма да излезе от гроба и да я погълне. Полагат храната върху пръстта и си тръгват. Оставят я на живи същества – скитници, просяци, бедни, гладни. Е, може и някоя животинка нещо да хапне. По този начин в отсамното се поддържа животът, а вероятно тази жизнена енергия изнася мисълта за покойните в отвъдното с едно простичко „Бог да ги прости”. Няма нищо ново и неизвестно в това, че храната по задушница, оставена върху гробовете, се прибира от нуждаещи се. Въпросът е редно ли е това да става толкова нагло и неуважително и към мъртви, и към живи. Не може ли от чисто човешко приличие енергията, вложена чрез молитвеното слово в храната, да има възможност да изпълни предназначението си спрямо покойните и да донесе удовлетворение от изпълнения дълг у все още живите?

БЕЛЕЖКИ:

1. В интернет върху картината на Иван Мърквичка „Задущница” са изписани думи, приписвани на народа, а именно: „Милост за даване да имаш към всеки живеещ, но и умрелия не лишавай от милост”. Милостта към нуждаещите се би могла да се прояви всеки Божи ден, но милостта към мъртвите се засвидетелства само в определени дни. Да уважаваме това време, когато покойниците ни гостуват, като не ги лишаваме от полагащата им се почит под каквато и да било форма да е изразена тя.

□ Prof. Dr. Galya Simeonova, DA (Rtd)
Institute of Ethnology & Folklore Studies with Museum of Ethnography,
Bulgarian Academy of Sciences
6A, Moskovska Str., 1000 Sofia, Bulgaria
E-Mail: gali-46@abv.bg

© 2019 Venets: Author

